

המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש ג'ק ג' ושרלוט ב' שפיצר סיפור של אקדמיה ואקטיביזם חברתי¹

לאה קסן

המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שרלוט ב' וג'ק ג' שפיצר נוסדה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ב-1982, עשרים וחמש שנים לאחר ייסודו של בי"ס האוניברסיטאי הראשון בארץ לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, באוניברסיטה העברית בירושלים ולאחר שבכל האוניברסיטאות האחרות בארץ כבר פעלו תכניות כאלה. בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית בירושלים הוקם ביוזמתם של הג'וינט, משרד הסעד והאוניברסיטה (אייזנשטדט ובר-גל, 2010), לאור הצורך לטפל בניצולי השואה ובגלי העולים שהגיעו ארצה באותן השנים. בעת הקמתו היו דיונים נוקבים בשתי שאלות מרכזיות: האחת, האם יש מקום באוניברסיטה לתכנית המכשירה אנשי מקצוע? והשנייה, האם לימודי עבודה סוציאלית יילמדו ביחידה אוטונומית או בתוך הפקולטה למדעי החברה.

השאלה הראשונה נבעה מהשקפות עולם שונות באשר לתפקידה של האקדמיה כמוסד שתפקידו הראשוני הוא פיתוח ידע, לעומת השקפת עולם הרואה גם כחלק מתפקיד המוסד להכשיר בעלי מקצוע הנסמכים על ידע אקדמי ומחקרי שנוצר באוניברסיטאות, כמו רופאים, עורכי דין, מהנדסים וכדומה.

תהליך האקדמיזציה של מקצוע העבודה הסוציאלית ששילב מחקר, בניית גוף ידע תאורטי ופילוסופי ועיגון ההכשרה המעשית בשיטות וערכים המושתתים עליהם, ביסס את לימודי העבודה הסוציאלית בתוך המוסדות האקדמיים בישראל. כתוצאה מכל אלה עבר מקצוע העבודה הסוציאלית תהליך אקדמיזציה שהסתיים, למעשה, עם פתיחת המחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, מה שהביא לסגירתו סופית של המכון להכשרת עובדים סוציאליים שנוהל על ידי משרד הרווחה (משרד הסעד

1 מאמר זה מוקדש לזכרם של: גב' פרנסיס (פרני) אקרמן ז"ל (1927-2002) מייסדת המחלקה; שרלוט וג'ק שפיצר ז"ל, תומכיה המסורים שהמחלקה נקראת על שמם; פרופ' מריאן אמיר ז"ל, חברת סגל המחלקה; עו"ס יונה קסטל ז"ל, מדריך בכיר ומורה מן החוץ; גב' זהבה דנא ז"ל, ראש המנהל של המחלקה.

לשעבר), והקנה תעודת גמר לעובדים סוציאליים. 14 שנים לאחר מכן נחקק חוק העובדים הסוציאליים (התשנ"ו-1996), שקבע שמי שסיים לימודי עבודה סוציאלית לתואר ראשון במוסד המוכר על ידי המל"ג, רשאי לעסוק במקצוע (שפירו, 2010). מאז אין יותר עובדים סוציאליים ללא תואר ראשון, ורבים מהם הם בעלי תואר שני ואף שלישי.

בכל האוניברסיטאות בארץ עבודה סוציאלית היא מסגרת בית ספרית אוטונומית, בעוד שבאוניברסיטת בן-גוריון זוהי מחלקה בתוך הפקולטה למדעי הרוח והחברה. מיקום זה משקף את התפיסה האינטר-דיסציפלינרית של המחלקה ושל האוניברסיטה, כפי שנראה להלן. היום קיימות תכניות הכשרה לתארים ראשון, שני ושלישי בכל האוניברסיטאות בישראל ותכניות לתואר ראשון ולתואר השני בכמה מכללות בגליל, בצפון הנגב ובשומרון.

במחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר לומדים היום כ-500 סטודנטיות וסטודנטים לתארים ראשון, שני ושלישי. כ-250 סטודנטים לתואר בוגר, 160 סטודנטים לתואר מוסמך, 40 סטודנטים בתכנית ההשלמה, כ-30 סטודנטים לתואר שלישי וכ-30 סטודנטים ב"תכנית ללימודי נוער", המתקיימת בחסות המחלקה. למחלקה גם שלוחה בקמפוס אילת, ובה לומדים סטודנטים לתואר הראשון. למחלקה יש היום 19 תקנים המאווישים על ידי חברי סגל בעלי מוניטין בתחומי דעת שונים ובעלי ותק שונה. הכשרה מעשית מתבצעת ב-30 סוכנויות רווחה בנגב, על ידי 100 מדריכים שהם עובדים סוציאליים בפועל שעברו הכשרה על ידי צוות המחלקה.

המחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון היא מחלקה מיוחדת ושונה מאוד מהמסגרות האקדמיות המקבילות לה באוניברסיטאות ובמכללות בישראל, ולכן היא מבוקשת מאוד על ידי סטודנטים מכל הארץ. במאמר זה אנסה לשרטט את שורשיה של ייחודיות זו תוך תיאור מפורט של שנותיה הראשונות והמעצבות של המחלקה.

ייחודיות המחלקה באה לידי ביטוי כבר בשלב הגיית הרעיון להקמתה והגשת ההצעה ברוח זו למועצה להשכלה גבוהה (המל"ג) ב-1980. בשונה מיזמות אחרות לפתיחת תכניות אקדמיות, היוזמים במקרה זה היו עובדים סוציאליים מהשטח: ד"ר יצחק קדמן (יו"ר איגוד העובדים הסוציאליים) ומר עובדיה רבי ז"ל (מנהל אגף הרווחה בעיריית באר-שבע). אלה חזרו והפעילו לחץ על אנשי אקדמיה באוניברסיטת בן-גוריון שיפעלו לפתיחת התכנית. בסופו של דבר, ההצעה נכתבה והוגשה על ידי קבוצה של מרצים בכירים מתחומי דעת שונים, שאצייץ להלן לפי דרגותיהם ותפקידם בעת הגשת ההצעה: פרופ' אילן טרואן (דיקן הפקולטה למדעי הרוח והחברה), פרופ' יצחק (אקי) אקרמן ז"ל (רמ"ח חינוך), ד"ר אביזוהר (מנהל המכון למורשת בן-גוריון), פרופ' נרול (המחלקה לחינוך), ד"ר הובפול (מדעי הבריאות), פרופ' ויינגרוד (מדעי ההתנהגות), פרופ' הר (מדעי ההתנהגות), ד"ר נחמיאס (שופט נוער), ד"ר לוי (פסיכיאטריה), ד"ר

דרימן (מדעי ההתנהגות), פרופ' נוימן (מחלקה לחינוך), ד"ר אונגר (המחלקה לחינוך). אלה הוסיפו על ההצעה את חתימותיהם של חמש עובדות סוציאליות, היחידות בכל הגב שהיו בעלות תואר שני: פרני אקרמן (מרכז רפואי סורוקה), נילי מזרחי (מרכז רפואי סורוקה), גיתה סופר (לשכת הרווחה בערד), רוזה נווה (מרפאות קופת חולים וג'וינט ישראל) וטובה הראל (המכון להכשרת עובדים סוציאליים). כל העובדות הללו רכשו את התואר השני בלימודיהן בחו"ל. אישור המל"ג לפתיחת המחלקה ולתכנית לתואר הראשון התקבל ביוני 1981, תוך הנמקה שמחלקה מסוג זה חיונית להתפתחות שירותי הרווחה בנגב. האישור התקבל למרות התנגדותם של חלק מבתי הספר לעבודה סוציאלית, שכבר פעלו באוניברסיטאות בארץ. כפי שאתאר להלן המחלקה החדשה עמדה בצפיפות ותרמה באופן דרמטי לפיתוח שירותי הרווחה בנגב.

במשך כמה חודשים התקיימו פגישות עם כ-11 מבכירי העובדים הסוציאליים בבאר-שבע, (ראה להלן רשימה של שמותיהם והתפקידים שמלאו אז)² ובהנחייתם של פרנסיס אקרמן, ראש התכנית, ושל רלף קולודני ז"ל מבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בוסטון בארצות הברית התגבשה התפיסה לגבי החזון של המחלקה החדשה ולגבי הדרך למימושו. קבוצה זו, שכללה רבים מן המנהלים של שירותי הרווחה בדרום הארץ, המשיכה בפגישות החשיבה שנים רבות אחר כך, והייתה המובילה בגיבוש השותפויות עם שירותי הרווחה בהכשרת הסטודנטים. השותפות בין האקדמיה לשדה למן הולדתה של המחלקה עיצבה את המשך התפתחותה ותרמה רבות לייחודיותה. העבודה המשותפת של אנשי המקצוע מן הקהילה עם הסגל האקדמי המיועד של המחלקה הולידה תכנית לימודים, שהדגישה סטנדרטים אקדמיים גבוהים יחד עם מחויבות להכשיר עובדים, שיהיו מסוגלים להתמודד עם הבעיות המורכבות שאפיינו את אוכלוסיית הנגב. האזור אופיין אז במגוון עדות ותרבויות, שאכלסו ערים, עיירות פיתוח, מושבים, קיבוצים ושכטי בדואים שחיו בפחונים וביישובים לא מוכרים. אוכלוסיות אלה סבלו מבעיות עוני ואבטלה, עבריינות, משפחות רב-בעייתיות ועוד.

שירותי הרווחה באזור הדרום סבלו באותה עת ממחסור חמור בעובדים סוציאליים. סקר שתוצאותיו התפרסמו ב-1984 על ידי ישראלוביץ' ואליהו (Israelowitz & Eliau, 1984) הציג מציאות, שבה מתוך סך 456 עובדים סוציאליים שעבדו באזור הנגב באותה תקופה, 58% היו אנשי מקצוע ו-32% היו פרה-פרופסיונליים. מתוך אנשי

2 עובדים סוציאליים שהיו מעורבים בהקמת המחלקה: שולמית וולפיש (מנהלת השירות הסוציאלי, מרכז רפואי סורוקה), שושנה ניר (מנהלת שירות המבחן למבוגרים בבאר-שבע), גיתה סופר (מנהלת השירות הסוציאלי בערד), יונה קסטל ז"ל (מנהל מרכז השיקום בבאר-שבע, הקרן למפעלי שיקום), רחל שרביט (מנהלת שירות המבחן לנוער בבאר-שבע), עטה זיו (מנהלת השירות הסוציאלי בביטוח לאומי, סניף באר-שבע), צביה דמרי (מנהלת אגף הרווחה בעיריית באר-שבע), מרים פרץ (מנהלת השירות הסוציאלי, דימונה), עדינה אורון (מנהלת השירות הסוציאלי בבית בחולים לחולי נפש בבאר-שבע), תמה שוחט (מנהלת המכון להכשרת עובדים סוציאליים בבאר-שבע), מיכל כהן (עובדת סוציאלית בכירה במרכז הרפואי סורוקה).

המקצוע רק 53% היו בעלי תואר ראשון בעבודה סוציאלית, 32% היו בעלי תעודה מהמכון להכשרת עובדים סוציאליים ו-15% בעלי השכלה אקדמית בתחום מדעי החברה. 32% מכלל העובדים דיווחו שאינם מקבלים כל השתלמות. מי שרצה להשתלם נסע לאוניברסיטת תל-אביב או לאוניברסיטה העברית בירושלים. 44 תקנים לא היו מאוישים מפאת מחסור בכוח אדם, ולעתים איישו אותם בוגרי תיכון ללא כל הכשרה מקצועית. תמונה זו מראה כי בשנים שבהן הוקמה המחלקה סבלו שירותי הרווחה בדרום משוליות כפולה: שוליות מקצועית וריחוק גאוגרפי ממרכזי קבלת ההחלטות בנושאי חלוקת המשאבים. לאלה נוספה תחושה של זמניות וחוסר יציבות (Lazin, & Gradus, 1984).

על רקע זה נפתחה באוקטובר 1982 המחלקה לעבודה סוציאלית כחלק מהפקולטה למדעי הרוח והחברה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עם כיתה ראשונה של 30 סטודנטים מכל הארץ. הסגל האקדמי כלל את פראנסיס אקרמן (ראש המחלקה), את ריצ'רד ישראלוביץ' (לימים פרופסור, עולה חדש מארצות הברית) ואת לאה קסן (אז בעלת תואר שני בלבד, לימים פרופסור, כותבת מאמר זה), ששימשה מרכזת ההכשרה המעשית. כמו כן, כלל סגל המחלקה כמה מרצים מן החוץ וכ-10 מבכירי העובדים הסוציאליים בנגב, שגיבו את המחלקה והדריכו את הסטודנטים במסגרת ההכשרה המעשית. על אלה נוספה גב' יונה מורנו, המזכירה ומייסדת המנהל האדמיניסטרטיבי של המחלקה. כולנו ישבנו בחדרון קטן אחד בבניין הספרייה, חדורים בתחושת שליחות ובטוחים בחשיבות המזם ובהצלחתו.

ב-1984, ערב קליטתו של המחזור השלישי ללימודים במחלקה, יצאה הנחייה מרקטור האוניברסיטה, פרופ' חיים אילתה ז"ל, שלא לקלוט מחזור חדש ללימודים. הכוונה הייתה לסגור את המחלקה הצעירה, מאחר שהאוניברסיטה נקלעה למשבר כלכלי כבד. רשויות האוניברסיטה סברו שיהיה זה צעד קל, מאחר שעדיין לא היו חברי סגל בעלי קביעות במחלקה, אולם כאן ציפתה להם הפתעה גדולה. העובדים הסוציאליים שעבדו בדרום הארץ התארגנו והתקוממו כנגד הגזרה. הם ראו במחלקה נכס חשוב להתפתחותם, וכשותפים לעשייה שבה ניהלו מאבק שכלל משלוח מכתבים להנהלת האוניברסיטה ולחבר הנאמנים, איום בניתוק מהאוניברסיטה גם בנושאים אחרים, ובעיקר הבהירו שהם מוכנים להירתם להמשך קיומה של המחלקה גם במחיר הדרכת הסטודנטים בהתנדבות, עד יעבור המשבר.

המאבק נגע ללבם של ג'ק ג' שפיצר ושרלוט ב' שפיצר מסיאטל, חברים בחבר הנאמנים של האוניברסיטה. הם החליטו לתרום סכום נכבד של כסף שיבטיח את קיומה של המחלקה. מאז נושאת המחלקה את שמם ושניהם הפכו לידידיה הקרובים, היו שותפים לפעילותם ובזכותם זכתה המחלקה למשאבים, ששימשו בהדרגה לפתיחת התואר השני, למלגות ולבניית בניין מיוחד משלה (בניין 17 בקמפוס ע"ש מרקוס).

המחלקה לעבודה סוציאלית

התנדבות שירותי הרווחה, מחאת הסטודנטים והתרומה של משפחת שפיצר שכנעו את נשיא האוניברסיטה דאז, שלמה גזית, לבטל את רוע הגזרה. ב-25.7.1984 נחתמה בלשכתו אמנה שבה האוניברסיטה מתחייבת שלא לסגור את המחלקה, ובחדשות השעה 12.00 של אותו יום קרא קריין הרדיו הודעה בזו הלשון:

המחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון בבאר-שבע, שעמדה להיסגר, תפעל בשנת הלימודים הבאה כסדרה אחרי שאחד עשר מוסדות סעד ורווחה באזור הדרום החליטו לסייע לאוניברסיטה...

לידתה השנייה של המחלקה צלחה הודות לקשר ההדוק ששרר בין שירותי הרווחה המקומיים לבין חברי הסגל האקדמי. סגירת המחלקה באוניברסיטה התפרשה על ידי שירותי הרווחה כפגיעה ישירה בהם, והמאבק המוצלח חיזק את כל הקהילה המקצועית והאקדמית בדרום. במאבק זה הונחו היסודות לאופייה האקטיביסטי של המחלקה. א' עמוס (2011) דנה בשאלת החיבור בין עבודה סוציאלית ואקטיביזם חברתי. היא סוקרת גישות הטוענות שעבודה סוציאלית צריכה לעסוק בעזרה מקצועית לאנשים, ולשם כך להיות מנוטרלת מפוליטיקה. לעומתן יש גישות הטוענות שלא ניתן ליצור שינוי חברתי ללא התערבות ברמה הפוליטית ושעזרה לפרט ללא שינוי חברתי מלווה היא פיתרון חלקי בלבד. במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שמראשית דרכה נדרשה להתמודד עם שינוי של החלטות פוליטיות, הוחלט לשלב בין המקצועיות לאקטיביזם החברתי. החלטה זו השפיעה על תכנית הלימודים ועל השיקולים בבחירת חברי הסגל. היום כמעט כל חברי הסגל משלבים בין שתי המגמות הללו, והדברים יידונו להלן.

בחורף 1985 נחתם הסכם שכר עם המדריכים בשדה, שמיצב אותם כחלק מחברי הסגל האקדמי של האוניברסיטה. לפי הסכם זה המדריכים קיבלו מינוי של חברי סגל אקדמי, שכלל את כל ההטבות הנלוות: כרטיס עובד, קרן לקשרי מדע, הנחות בשכר לימוד לילדיהם ועוד. לא ניתן להם שכר ישיר על עבודתם, מאחר שהיא נעשתה במסגרת עבודתם בשירותי הרווחה, אולם מעמדם היה כשל המעמד של חברי סגל אקדמי לכל דבר ועניין. הם היו חלק אינטגרלי של המחלקה וחברים בוועדותיה. להסכם מסוג זה לא היה תקדים בבתי ספר אחרים לעבודה סוציאלית. לאחר שנת התנדבות המדריכים הפכו להיות חלק מהאוניברסיטה, מה שהפך את השירות שבו עבדו והדריכו לשירות אוניברסיטאי, כדוגמת בתי החולים שבהם הודרכו פרחי הרפואה. הסכם זה שיקף את השותפות האמיצה שנרקמה בין האקדמיה לשדה; שותפות שהפכה לאחת ממקורות העצמה שלה במשיכת סטודנטים מכל הארץ.

בקיץ 1985 סיים המחזור הראשון את לימודיו במחלקה החדשה. הבוגרים קיבלו תואר ראשון בעבודה סוציאלית, ומשרד הרווחה הקנה להם רישוי לעסוק במקצוע. הסטודנטים סיימו את לימודיהם לאחר שהציגו בכנס הראשון של המחלקה את הפרויקטים

שביצעו במהלך השנה האחרונה ללימודיהם. גולת הכותרת של הקשר שבין האקדמיה לשדה הייתה הפרויקטים שבוצעו על ידי הסטודנטים בשנה האחרונה ללימודיהם. קבוצות של סטודנטים נתבקשו לאתר צרכים של אוכלוסיות שלהן לא ניתן מענה על ידי הממסד. בליווי מדריכיהם וחבר סגל אקדמי שחקר את התהליכים ניתנו מענים הולמים לאוכלוסיות אלה. לעתים נמשכו הפרויקטים הללו כמה שנים, כשבכל שנה התחלפו הסטודנטים שהפעילו אותם. באופן זה הוקמה לשכת הרווחה הראשונה ביישוב בדואי, הוקם סניף עמותת "יתד" במרכז הרפואי סרוקה בבאר־שבע, הוקמו קבוצות מתנדבים בתחומים שונים, מרכזי קשר לילדים והורים ועוד. לצד העבודה לפי פרויקטים, פותחו תאוריות ושיטות עבודה ששילבו עבודה פרטנית, קבוצתית וקהילתית, ועד מהרה אומצה שיטת עבודה זו גם בלשכות הרווחה, בשירותים הסוציאליים בבית החולים, בבריאות הנפש, בשירותי מבחן ועוד.

מאפיין ייחודי נוסף שהוטמע בעבודת המחלקה באותן השנים היה היווצרות תהליך מתמשך של חשיבה אסטרטגית ושל הערכת איכות. התהליך החל ביזמתו של פרופ' בנימין גדרון, שהיה אז ראש המחלקה. בינואר 1987, שש שנים לאחר ייסוד המחלקה, כינס פרופ' גדרון צוות משימה שמנה 12 אנשי אקדמיה מובילים בעבודה סוציאלית מארצות הברית, מאנגליה ומישראל. הצוות התבקש להעריך את תכנית הלימודים הקיימת במחלקה ולהתוות אסטרטגיה לעתידה. בראש הוועדה עמד פרופ' הרמן שטיין מ-Case Western Reserve University, שהיה לפני כן יועץ האו"ם לענייני רווחה. במשך שבוע הצוות שוחח עם מרצים, עם סטודנטים ועם עובדים סוציאליים באזור הדרום, קיים דיונים ובחן את תכנית הלימודים ואת תכני הקורסים, ולבסוף הוציא מסמך שסיכם את הערכתו בשלשה מישורים: איכותה של תכנית הלימודים לתואר הראשון, המלצות לפיתוח תכנית לתואר השני והקשר של המחלקה עם הקהילה. צוות המשימה אישר את תכנית הלימודים שפותחה על ידי חברי הסגל (מרצים ומדריכים), וצוות המדריכים הבכיר תרגם את המלצות הוועדה למונחים אופרטיביים שיושמו בהכשרת הסטודנטים. בדוח הוועדה הוגדר הפרופיל של בוגר המחלקה במונחים הבאים:³

- תכנית הלימודים במחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש ג'ק ג' ושרלוט ב' שפיצר, שמה לה למטרה להוציא בוגר אשר יהיה מסוגל:
1. לראות בני אדם בתוך ההקשר ותוך רגישות למערכות חברתיות ורשתות חברתיות שאליהן הם משתייכים, ולהתערב בחיי בני אדם תוך התייחסות מרבית למסגרות אלו.
 2. לאמץ גישה המבוססת על חיזוק כוחותיהם של פרטים וקהילות, בשונה מהגישה המדגישה פתולוגיות; ככזאת הדגש הוא על מניעה.

המחלקה לעבודה סוציאלית

3. לשלב מגוון מיומנויות ושיטות התערבות ולא להתבסס על שיטת התערבות אחת בלבד. להתייחס לא רק לטיפול הישיר בבני אדם, אלא גם לשינוי הנדרש במסגרות בהן הטיפול ניתן.
4. לחשוב ולתפקד כאיש מקצוע עצמאי המסוגל להגדיר לעצמו, בשלבים השונים של הקריירה שלו, מהם צורכי הלמידה וההתפתחות המקצועית שלו (עמודים 8-10 בדוח).

בקיץ 1987 התכנסה בערד ועידה של אנשי מקצוע בכירים מהאזור (Arad convention, 1987), שהיו ברובם מדריכים בכירים במחלקה וחברי סגל, על מנת לתרגם את האידאולוגיה הזו למונחים אופרטיביים העומדים בבסיס תכנית הלימודים וההכשרה המעשית עד היום. ואלה הם היעדים האופרטיביים:

1. בוגר המחלקה צריך לדעת להגדיר את מטרות ההתערבות בהתייחס לשלשה מרכיבים:
 - א. חיזוק כוחות ההתמודדות וחיזוק היכולת לפתור בעיות של אנשים, משפחות, קבוצות וקהילות.
 - ב. פיתוח, טיפוח ויצירת משאבים.
 - ג. יצירה וחיזוק של יחסי גומלין מועילים בין אנשים לסביבתם.
2. בוגר המחלקה צריך לדעת לאתר ולהגדיר אוכלוסיות יעד להתערבות ראשונית, משנית ושלישונית.
3. על בוגר המחלקה לדעת לתכנן, לבצע ולהעריך התערבויות כוללניות ושיטתיות בקרב אוכלוסיית היעד.
4. על בוגר המחלקה לדעת להפעיל מגוון של שיטות התערבות ושל מיומנויות באופן שיהלום את צורכי הפונים ולמלא תפקידים שונים הקשורים לכך.
5. על בוגר המחלקה לפתח אישיות מקצועית כמומחה, כעמית וכשותף.

כדאי לשים לב שהממד התאורטי והמחקרי חסר ביעדים האופרטיביים הללו. אין זה מקרי, שכן בשלב זה של הקמת המחלקה האיזון שבין החלק האקדמי (תאוריה ומחקר) לבין החלק הפרקטי (מיומנויות מקצועיות) נטה לכיוון הפרקטי. עם גיוסם של חברי סגל אקדמי נוספים האמונים על מחקר ויצירת ידע ועם פיתוח תכניות לתארים השני והשלישי השתנה האיזון שבין שני הממדים הללו.

במרץ 2001 החליט חבר הנאמנים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב לקיים תהליך הערכת איכות באמצעות ועדות בינלאומיות. בראש המחלקה עמדה אז פרופ' לאה קסן שהובילה תהליך הערכה פנימי, שבו נטלו חלק כל חברי המחלקה ויועצים חיצוניים ממובילי העבודה הסוציאלית בארץ. בראש הוועדה שהעריכה את המחלקה לעבודה סוציאלית עמד ד"ר וויליאם רו (William Raw) מאוניברסיטת מק'גיל בקנדה. דוח הוועדה שיבח את עבודת המחלקה ואת הדרך שעברה מאז הקמתה, אולם ציין בחומרה

את התנאים הפיזיים הבלתי הולמים לגודלה ולצרכיה. הדוח שהגיע גם לידי משפחת שפיצר הניע אותה לתרום סכום כסף נכבד להקמת בניין מיוחד עבור המחלקה.

ב־2007 המחלקה הוערכה על ידי צוות הערכה שמונה על ידי המל"ג בראשותו של פרופ' יונתן רבינוביץ מאוניברסיטת בר־אילן. תהליך ההערכה הובל על ידי ראש המחלקה דאז פרופ' עליאן אלקרינאווי. דוח ההערכה ציין את איכותה של המחלקה בכל המישורים. המלצותיו המרכזיות היו נקודתיות בעיקרן, כמו: לשים יתר דגש על רמתו של התואר השני כמובחן מהתואר הראשון, להקטין את מספר הלומדים בכיתה, להעדיף גיוס חברי סגל תקינים על פני מרצים בחלקיות משרה ועוד.

ב־30 שנותיה עברה המחלקה ארבע פעמים תהליכי הערכה חיצוניים. כל דוח שהופק שימש בסיס לתכנון אסטרטגי לשנים הבאות. על בסיס זה תוכננו יעדי המחלקה, הכיוון התאורטי והמעשי לפיתוחה, גיוס חברי סגל ופיתוח התשתיות הפיזיות שלה. כך למשל, לאחר צוות ההערכה הראשון הוחלט על פיתוח התואר השני, הוכנה תכנית למל"ג וגויס צוות מתאים. לאחר צוות ההערכה שהוקם על ידי חבר הנאמנים של האוניברסיטה ב־2001, הוגדרו צורכי התשתית של המחלקה והוחל מסע לגיוס תרומות לשם הקמת בניין ייעודי למחלקה.

ניתן לומר, אם כן, ששמונה השנים הראשונות לקיומה של המחלקה הטביעו את חותמם על אופייה ועל ייחודיותה בשדה הכשרה לעבודה סוציאלית בישראל בכלל ובאוניברסיטת בן־גוריון בנגב בפרט. העובדה שהמחלקה נוסדה כִּזְמָה של שירותי הרווחה, ולא כִּזְמָה של האקדמיה ותהליך ההערכה המתמשך שבו שותפו גם אנשי השדה, השפיעו על האיזון המיוחד שבין האקדמיה והשדה עד היום. גם היום המחלקה מקפידה על מעורבות פעילה בתחום הרווחה בנגב. עניין זה:

מתבטא הן בתחום הלימודים, הן בתחום הכשרת עובדים סוציאליים להתמודדות עם הבעיות הייחודיות של האזור והן בפיתוח מחקרים ופרויקטים ניסויים שיאפשרו מתן שירותי רווחה טובים יותר. המחלקה מטפחת את מעורבותם הפעילה של הסטודנטים בחיי הקהילה וכן מקנה להם ידע ומיומנות בעבודה רגישת־תרבות. כיוון שמקצוע העבודה הסוציאלית מעוגן בערכים של צדק חברתי, המחלקה מדגישה במיוחד את טיפוח היכולות והעניין של סטודנטים באקטיביזם חברתי (מתוך אתר הבית של המחלקה, 2013)

הסטודנטים וסגל המחלקה מעורבים בקהילה המקומית ובִּזְמוֹת, אשר הובילו לשינויים חברתיים וחקיקתיים. בין אלה ניתן למנות את תכנית ההזנה לבתי ספר שהתחילה כסקר והסתיימה בחקיקה בכנסת ביוזמתו של ד"ר רוני קאופמן; החוק נגד הסחר בנשים שהסתמך על מחקר במחלקה ביוזמתה של פרופ' ג'ולי צוויקל ועוד.⁴

4 יזמות נוספות כחלק מפירוט חברי הסגל ופועלם.

המחלקה לעבודה סוציאלית

בתוך האוניברסיטה הלך והתחזק מעמדה של המחלקה כמי שמוציאה מן הכוח אל הפועל את החזון המדעי והחברתי שלה. חברי הסגל של המחלקה הם חוקרים פעילים, רובם רכשו מוניטין לאומי ובין-לאומי, והם זוכים במענקי מחקר מקרנות תחרותיות יוקרתיות. במקביל לפעילות המדעית, הם מעורבים גם בייזום ובהפעלת פעילות מקצועית ברמה המקומית והארצית ובאקטיביזם חברתי. למקום המכובד של המחלקה בתוך האוניברסיטה ישנם ביטויים רבים. הביטוי המוחשי ביותר הוא ההתפתחות שחלה במהלך השנים במשכנה של המחלקה.

עם הקמתה שכנה המחלקה בקומה השלישית בבניין הספרייה המרכזית, בחדר אחד שלו הייתה צמודה מרפסת פנימית, שפנתה אל תוך מרחב הספרייה. במרפסת הזאת עמדה מכונת הצילום, קומקום הקפה, ארון התיק ומחסן לחומרי משרד. היה צורך לשמור על שקט כדי לא להפריע לבאי הספרייה. קודם לכן, החדר היה שייך למחלקה לתעשייה וניהול בראשותו של פרופ' נחום פינגר, והוא זה שוויתר עליו למעננו. במהלך השנה הראשונה נוסף חדר שנוצר כתוצאה מסגירה של חלל פתוח שהיה בקומה זו.

ב־1992, עשר שנים לאחר קום המחלקה, היא עברה למשכנה החדש בבניין מדעי הרוח והחברה. שם, בקומה הרביעית, קיבלנו פחות מחצי פרוזדור, על יד המחלקה לכלכלה. אף שרוב משרדי המרצים היו ללא חלונות חיצוניים, וחדר הישיבות שימש גם ככיתת מעבדה, ככיתה רגילה, כחדר סמינריונים והתכנסות של וועדות, חוינו תחושת רווחה למשך כמה שנים.

ב־2007 עברה המחלקה למשכנה הנוכחי בבניין 17 בקמפוס. הבניין תוכנן והותאם לצורכי המחלקה לעבודה סוציאלית. הוא נבנה הודות לתרומתה של משפחת שפיצר, לתרומתו של רובין סלנט (Rubin Salant) מארצות הברית, חבר בחבר הנאמנים ותורם לאוניברסיטת בן-גוריון, ולסכום תואם שניתן על ידי האוניברסיטה. הבניין היפה, בן שלוש קומות, ממוקם במקום מרכזי בתוך הקמפוס לצדו של הבניין למעורבות חברתית. תוך 25 שנה עברה המחלקה ממקום קטן ושולי לבניין גדול ומרכזי בקמפוס – עדות לצמיחתה ולמרכזיותה באוניברסיטה. מיקומה בתוך הקמפוס ומול שכונה ד בבאר־שבע משקף את מחויבותה לאקדמיה מהצד האחד ואת מחויבותה לקהילה מהצד השני.

המחויבות הכפולה הזו משתקפת גם בפעילות המחקרית והחברתית-קהילתית של חברי הסגל של המחלקה. המאפיין את הגישה המחקרית של כל חוקרי המחלקה הוא ההתייחסות הרב-ממדית שלה. כלומר, רוב המחקרים של חברי הסגל משלבים מחקר בסיס ומחקר יישומי, מחקר כמותי ומחקר איכותני, מחקר הנושק לכמה תחומי תוכן, ולצד אלה גם יישום הממצאים במציאת מענים לצורכי האקדמיה והחברה. חוקרי המחלקה הקימו ארבעה מרכזי מחקר, בהם חברים חברי סגל מכל המחלקות בפקולטה למדעי הרוח והחברה ומפקולטות אחרות באוניברסיטה: המרכז לחקר וקידום בריאות האישה, המרכז למחקר איכותני של האדם והחברה, מרכז ראדאר (המרכז האזורי

לחקר התמכרות לאלכוהול וסמים – שיתוף פעולה ישראלי-פלשתינאי) והמרכז לחקר המגזר השלישי. כל אחד מהמרכזים הללו עוסק במחקר ובמקביל מפעיל גם תכניות קהילתיות ומעורב בהתוויית מדיניות בתחום התוכן של המרכז. לכולם יש היום מוניטין בישראל ובעולם.

עשייה מחקרית וחברתית במחלקה

ניתוח תחומי המחקר והמומחיות של חברי הסגל במחלקה לעבודה סוציאלית, מעלה שני תחומי דעת מרכזיים: 1. שיטות בעבודה סוציאלית (עבודה פרטנית, עבודה קבוצתית, טיפול משפחתי, עבודה קהילתית ומדיניות רווחה); 2. תחומי תוכן דיסציפלינריים (בריאות, קהילה-חברה-עוני, משפחה, הגירה ותחומי דעת משלימים).

1. שיטות בעבודה סוציאלית

במקצוע העבודה הסוציאלית מוגדרות כמה שיטות עבודה המושתתות על תאוריות, מחקר ורכישת מיומנויות. הגישה המקצועית והתאורטית הבסיסית של המחלקה היא "גנרית" עם דגש על מעורבות מקצועית מגוונת ומתאמת לצורכי אוכלוסיות היעד (פרטים, קבוצות וקהילות). הנחת העבודה היא שכדי לממש התערבות בגישה ה"גנרית", יש ללמוד לעומק את כל אחת משיטות ההתערבות בנפרד, ובכלל זה: עבודה פרטנית, עבודה קבוצתית, טיפול משפחתי, עבודה קהילתית ומדיניות רווחה. רק לאחר העמקה בכל שיטה יוכלו הבוגרים לפתח "ארגז כלים", שממנו יוכלו לבחור את הכלי המתאים ביותר למתן מענה לצורכי אוכלוסיות היעד, תוך שימת לב לסביבה החברתית-תרבותית שבה הם חיים (שפירו, 2010).

א. עבודה פרטנית – הוראת העבודה הפרטנית, כולל מיומנויות, ערכים מקצועיים ויסודות בעבודה סוציאלית, יושמה ונחקרה במהלך השנים על ידי כמה חוקרות במחלקה: גב' פרנסיס אקרמן, פרופ' מיכל קרומר-נבו וד"ר דורית סגל-אנגלצ'ין. פרנסיס אקרמן (פרני) הייתה ראשת המחלקה הראשונה בעלת ניסיון רב בעבודה סוציאלית פרטנית ובהדרכה של סטודנטים. היא הובילה את תפיסת השותפות בין האקדמיה והשדה והניעה את משפחת שפיצר להבטיח את עתידה של המחלקה. גב' אקרמן הקדישה לילות כימים לשיחות עם סטודנטים וראתה את שליחותה בעיצובם כאנשי מקצוע אנושיים ורגישים. עם העלייה הגדולה מאתיופיה, ואחר כך מחבר המדינות, היא השקיעה רבות בקליטה ובטיפוח הסטודנטים העולים במחלקה. ניתן לומר שהיא לא רק לימדה עבודה פרטנית, אלא גם פעלה על פי ערכי המקצוע בפעילותה היום-יומית במחלקה.

המחלקה לעבודה סוציאלית

פרופ' מיכל קרומר-נבו החלה את עבודה במחלקה ב-2000 כמלגאית קרייטמן לפוסט-דוקטורט. היא השתלבה כמרצה בעבודה פרטנית, ובמהלך השנים חקרה סיפורי חיים של נשים החיות בעוני (קרומר-נבו, 2006), ועמדות של אנשים החיים בעוני כלפי מוסדות ומבנים חברתיים. היא פיתחה את תפיסה של "עבודה סוציאלית מודעת עוני" ואת שיטות המחקר האיכותניות, ובמיוחד מחקר הפעולה המשתף. בעת כתיבת מאמר זה מכהנת פרופ' קרומר-נבו כראשת המרכז למחקר איכותני של האדם והחברה (ICQM) וכעורכת של כתבי עת בינלאומיים במחקר איכותני (IJQM ו-Qualitative Social Work).

ד"ר דורית סגל-אנגלצ'ין, בוגרת המחזור הראשון של המחלקה לתואר הראשון, חזרה אל המחלקה כמלגאית קרייטמן לפוסט-דוקטורט ונשארה כחברת סגל על תקן, וכמו כן היא לימדה עבודה פרטנית במשך כמה שנים. היא מחלוצי החוקרים בעולם את נושא המשפחה החדשה. במסגרת מחקר בנושא זה היא ערכה יחד עם חוקרות נוספות את המחקר הראשון בעולם על משפחות "הטרור-גיי", שבהן גבר הומוסקסואל מגדל ילד ביולוגי עם אישה הטרנסקסואלית (Segal-Engelchin, Ereira & Cwikel, 2012). ד"ר סגל-אנגלצ'ין משמשת גם מרכזת קורס הסבה לתואר ראשון בעבודה סוציאלית לאקדמאים במסלול ישיר לתואר שני, פעילה בפורום מרצים-סטודנטים לאקטיביזם חברתי, ומנהלת שותפה של המרכז לחקר וקידום בריאות האישה.

ב. *עבודה קבוצתית* – שיטת התערבות שבה העובד הסוציאלי מפגיש כמה אנשים לעבודה משותפת כדי להיטיב את רווחתם האישית, הסביבתית ו/או הקהילתית. כל הסטודנטים שלמדו במחלקה רכשו מיומנות זאת כחלק מארגון הכלים המקצועי שלהם. במחלקה לעבודה סוציאלית לימדו תחום זה במשך השנים, פרופ' לאה קסן, פרופ' שרגא סרוק ופרופ' רחל לבי-ויזל.

פרופ' לאה קסן היא ממייסדי המחלקה, הייתה מייסדת ומרכזת ההכשרה המעשית, שימשה כראש המחלקה פעמיים (1999-2001 ו-2008-2009). היא לימדה עבודה קבוצתית, וזה היה גם תחום המחקר המרכזי שלה במשך שנים רבות (Kacen, 1999). ערכה ספרים בנושא, והנחתה קבוצות שונות בקהילה, בעיקר בתחומי בריאות (חולי לב, חולי סרטן, הורים לילדים בעלי נכויות ועוד). מאוחר יותר חקרה את נושא האלימות במשפחה (Kacen, 2011). תרומתה המדעית המרכזית הייתה בתחום המחקר האיכותני. פרופ' קסן הגתה והקימה את באוניברסיטת בן-גוריון בנגב המרכז הישראלי למחקר איכותני (ICQM), הייתה ממייסדי האגודה למחקר איכותני בישראל ונחשבת לאחד ממובילי המחקר האיכותני בארץ. היא פיתחה שיטה ייחודית לניתוח סיפורי חיים באמצעות כותרות שמרואיינים נותנים לסיפוריהם. בשנים 1993-1996 הייתה יו"ר מועצת העובדים הסוציאליים והובילה את חקיקת "חוק העובדים הסוציאליים – תשנ"ו-1996". מאז 2009 פרופ' קסן מושאלת לתפקיד נשיאת מכללת לוינסקי לחינוך בתל-אביב.

פרופ' (אמריטוס) שרגא סרוק הצטרף למחלקה ב־1982, שנת היווסדה של המחלקה, והיה מוביל בתחום הכשרת העובדים הסוציאליים בדרום והכנתם להדרכת סטודנטים. הוא לימד עבודה קבוצתית, גשטאלט בקבוצות (Serok, 1982) ובין השנים 1994-1991 היה ראש המחלקה. בתקופת כהונתו נפתח סניף של המחלקה במכללת ספיר.

פרופ' רחל לביזל התקבלה למחלקה ב־1996, לימדה עבודה קבוצתית, ובמהלך השנים הרחיבה את תחומי המחקר שלה בחקר נשים בשואה (Lev-Wiesel & Weinge, 2011), פגיעות מיניות וטיפול באמצעות אומנויות. היא פיתחה את התכנית לטיפול באמצעות אמנויות לתואר שני במחלקה, והיום היא מנהלת את התכנית לתואר שני בטיפול באמצעות אמנויות באוניברסיטת חיפה.

ג. עבודה קהילתית, מדיניות, ניהול בשירותי רווחה ופערים חברתיים – במחלקה לעבודה סוציאלית ניתן דגש רב לעבודה קהילתית ולעיצוב מדיניות רווחה. מי שהניח את היסודות להוראת התחומים הללו במחלקה היה פרופ' (אמריטוס) בנימין גדרון ובהמשך ד"ר רוני קאופמן, פרופ' אסתר יקוביץ, פרופ' מיכל קרומר־נבו ופרופ' אברהם מנסבך. פרופ' גדרון כיהן כראש המחלקה בין השנים 1985-1990. הוא עסק בחקר המגזר השלישי (ארגונים אזרחיים שלא למטרות רווח, כמו עמותות ומלכרי"ם) והביא למודעות בארץ ובעולם את החשיבות הכלכלית והחברתית של מגזר זה. המודעות לחשיבות המגזר השלישי השפיעה גם על תכנית הלימודים במחלקה, מאחר שהצוות המוביל הבין שעובדים סוציאליים חייבים לרכוש ידע ומיומנויות מיוחדים כדי לעבוד עם המגזר השלישי בתקופה שבה חלה שחיקה גדולה במדיניות הרווחה בישראל ובעולם (Gidron, Bar, & Katz, 2004). ב־1997 ייסד פרופ' גדרון את המרכז לחקר המגזר השלישי שעבר עם הזמן ביחד עם פרופ' גדרון לבי"ס לניהול.

פרופ' ריצ'רד ישראלוביץ הגיע למחלקה ב־1982 מאוניברסיטת Case Western Reserve University, ארצות הברית, והיה לאחד ממייסדיה. מאחר שפרני אקרמן ולאה קסן הגיעו מהשדה עם מומחיות פרקטית בעיקר, פרופ' ישראלוביץ גויס כדי לפתח במחלקה את המרכיב המחקרי־אקדמי. במשך שנים הוא לימד קורסים בניהול ומדיניות, ועם השנים פיתח מומחיות בחקר השימוש בסמים בעיקר בקרב בני נוער. ב־1989 הוא מונה למנהל מרכז המפרי למחקר חברתי בפקולטה למדעי הרוח והחברה באוניברסיטת בן־גוריון בנגב. ב־1995 הקים את במחלקה המרכז האזורי לחקר התמכרות לאלכוהול וסמים (ראדאר). התרומה הקהילתית המרכזית והמתמשכת של פרופ' ישראלוביץ היא "פרויקט הנגב לראייה". בפרויקט זה הופעלה ניידת שבדקה את ראייתם של קשישים בדואים, אתיפים וקבוצות אחרות שסבלו מבעיות ראייה וסיפקה

המחלקה לעבודה סוציאלית

להם משקפיים לשיפור איכות חייהם. מאז היווסדו של הפרויקט נהנו משירותיו יותר מ-40,000 איש.

ד"ר רוני קאופמן חוקר ומלמד במחלקה החל מ-1998. הוא מלמד עבודה קהילתית בתואר הראשון והשני, פיתח את התכנית לתואר השני בעבודה קהילתית ויש לו תרומה ייחודית בהטמעת ערכים של אקטיביזם וצדק חברתי בקרב הסטודנטים וחברי הסגל במחלקה. ד"ר קאופמן ייסד וניהל פורום מרצים וסטודנטים לצדק חברתי במחלקה, מחקריו ופעילותו הביאו למודעות של קובעי המדיניות במדינה לתופעות של חוסר ביטחון תזונתי (קאופמן וסלונים-נבו, 2004). על סמך ניסיונו הוא פיתח מודל למעורבות אקדמית מוצלחת בקהילה (Kaufman, 2004).

פרופ' אסתר יקוביץ חוקרת ומלמדת במחלקה החל מ-1998, לאחר שהייתה כמנכ"לית בפועל של רשת משען (בתי אבות). ערכה עם פרופ' גדרון מחקר ראשון מסוגו בארץ על המאפיינים של הנהלות ציבוריות בעמותות בישראל (Iecovich, 2005). בשנות עבודתה במחלקה לימדה פרקטיקום בניהול בשירותי רווחה בתואר השני וקורס בתחום הזקנה. פרופ' יקוביץ הביאה לאוניברסיטת בן-גוריון את מומחיותה בתחום הזקנה, ובין השנים 2004-2009 כיהנה כראש תכנית הגרונטולוגיה בפקולטה למדעי הבריאות. הייתה חברה בוועדה הארצית לחוק הסייעוד, בוועד המנהל של האגודה הישראלית לגרונטולוגיה, במועצה הציבורית שליד המשרד לאזרחים ותיקים ועוד.

פרופ' אברהם מנסבך (פילוסוף) היה חבר סגל המחלקה בין השנים 1997-2010. בשנים אלה חילק את משרתו בין המחלקה לעבודה סוציאלית לבין המחלקה לפילוסופיה. החל מ-2010 הוא מכהן כראש המחלקה לפילוסופיה. במחלקה לעבודה סוציאלית הוא היה אחראי לחטיבת המדיניות בתכנית לתואר שני, וכן הקים את תחום האתיקה המקצועית ופיתח אותו (Mansbach & Bachner, 2009). במהלך השנים הוא לימד אתיקה מקצועית, מדיניות, תאוריה פוליטית ועבודה סוציאלית וביקורת ועבודה סוציאלית (מנסבך, 2005).

ד. משפחות וטיפול משפחתי – יחידת ההתערבות בשיטה זו היא המשפחה, כאשר העובדים הסוציאליים מתייחסים בריזמנית הן לפרטים במשפחה והן למשפחה כולה כיחידה אורגנית שלמה. תחום זה נלמד ונחקר בהיבטים שונים במחלקה על ידי פרופ' ורד סלונים-נבו (טיפול משפחתי), פרופ' יונתן אנסון (היבט דמוגרפי), פרופ' עליאן אלקרינאווי (היבט תרבותי), פרופ' מיכל קרומר-נבו (היבט סוציולוגי – עוני), ד"ר דורית סגל (משפחות חדשות) ופרופ' לאה קסן (אלימות).

פרופ' ורד סלונים-נבו הגיעה למחלקה ב-1989 מאוניברסיטת וושינגטון בסנט לואיס. היא פיתחה במחלקה את הטיפול המשפחתי, והייתה ראש המחלקה בין השנים 2001-2004. תחומי המחקר שלה השתנו במהלך השנים. בתחילה עסקה במניעת איידס בקרב בני נוער במצוקה ובהערכת הטיפול הקליני (Slonim-Nevo, 2001) לאחר מכן,

חקרה את נושא ההגירה בכלל, ומשפחות מהגרות מברית המועצות לשעבר בפרט. בשנים לאחר מכן עסקה בחקר פוליגמיה ובריאות בחברה הבדואית (Slonim-Nevo, & Al-Krenawi, 2006). כיום, עוסקת בעיקר בחקר משפחות החיות בעוני, התמודדות קהילתית-משפחתית עם הזנחה והתעללות בילדים, פליטים מאפריקה, ויישום מודלים טיפוליים שונים בקרב קבוצות מודרות באוכלוסייה. חלק ניכר מזמנה מקדישה פרופ' סלונים-נבו לעבודה קהילתית, בעיקר באמצעות עמותת "באר שובע", המספקת מזון לאוכלוסיות במצוקה, אך גם באמצעות פעילות ענפה בעמותות אחרות בקהילה.

פרופ' יונתן אנסון נקלט במחלקה ב-1985 מאוניברסיטת בראון באנגליה. פרופ' אנסון מתמחה בדמוגרפיה בהקשרים של סולידריות משפחתית ושיעורי תמותה (Anson, 2010). במשך שנים לימד קורסים בסוציולוגיה וסטטיסטיקה, ובכך ביסס את המתודולוגיות הכמותיות במחקר במחלקה. היה פעמיים ראש המחלקה לעבודה סוציאלית (1999-2001 ו-2009-2011), והיה לו תפקיד מרכזי בהכפלת מספרי הסטודנטים והמרצים במחלקה.

פרופ' עליאן אלקרינאוי נקלט בתקן במחלקה ב-1995 לאחר שסיים את לימודי הדוקטורט באוניברסיטת טורונטו, קנדה, לשם נשלח על ידי המחלקה. הוא חקר תחומים רבים מתחום עניינה של המחלקה. בחרתי לשבץ אותו כאן אף שניתן היה לשבצו כמעט בכל קטגוריה, מאחר שאחד ממחקריו המפורסמים היו בתחום הפוליגמיה בקרב משפחות בדואיות (Al-Krenawi, 1998). היה ראש המחלקה בין השנים 2004-2008, ניהל את המרכז לחקר החברה הבדואית באוניברסיטה (2001-2004) וייסד את המרכז ליעוץ והכוונה להשכלה גבוהה לבדואים באוניברסיטה. לפרופ' אלקרינאוי תרומה משמעותית לחקר הרבת-רבותיות בעבודה סוציאלית ובבריאות הנפש (Al-Krenawi, & Graham, 2000). בעת כתיבת מאמר זה הוא מושאל על ידי אוניברסיטת בן-גוריון למכללת אחוה, שם הוא מכהן כנשיא.

ה. כלים יצירתיים לעובדים סוציאליים (טיפול באמצעות אומנויות) – מטרת התכנית להיעזר באמצעים השלכתיים-אמנותיים לאבחון ולתקשורת עם מטופלים לשם הגדלת רוחתם. את התכנית לתואר השני הכינה פרופ' רחל לב-ויזל, והיא אושרה על ידי המל"ג ב-2007. היום התכנית מנוהלת על ידי ד"ר אפרת הוס. הכנת התכנית ואישורה הקדימה את "חוק הטיפול" המחייב את כל העוסקים בטיפול באמצעות אמנות בתואר שני.

ד"ר אפרת הוס סיימה את הדוקטורט במחלקה לעבודה סוציאלית, ולאחר מכן נקלטה בה והפכה למנהלת התכנית מאז הקמתה ב-2007. מאז היא מלמדת וחוקרת תחום זה בהקשרים רבת-רבותיים ועוסקת בפיתוח שיטות חדשות הן בפרקטיקה הן במתודולוגיה מחקרית (הוס, קסן ושגב, 2012).

2. תחומי תוכן דיסציפלינריים

חברי הסגל במחלקה חוקרים, מלמדים ומדריכים תלמידי מחקר מתקדמים בתחומי רווחה שונים ומגוונים. רובם גם פעילים בתחומים אלה בקהילה, מובילים פרויקטים, חברים בוועדות אזוריות וארציות ואף מעורבים בקביעת מדיניות וחקיקה ברמה הארצית. בין התחומים הללו: בריאות, הגירה, פערים חברתיים, עוני ורב תרבותיות, אתיקה ומדיניות.

א. בריאות ועבודה סוציאלית – תחום הבריאות הוא אחד מנושאי המחקר המרכזיים במחלקה, והוא כולל היבטים פסיכו-סוציאליים של מחלות לב, מחלות סרטן (קסן, צוויקל), שימוש וגמילה מסמים (ישראלוביץ, רזניק), מצבי דחק (שריד, צוויקל, לבייזל ואמיר), אנשים עם מוגבלויות (סופר), בריאות הנפש (שריד), נשים בשואה (לבייזל), סיפורי חיים של חולים (קרומר-נבו), מצוקה ותחלואה נפשית בקרב עולים (מירסקי), תחלואה נפשית בקרב הבדואים (אלקרינאוי), היבטים מגדריים בחולי (צוויקל).

פרופ' ג'ולי צוויקל נקלטה ב-1988 במחלקה כחברת סגל בתקן. היא שבה ארצה לאחר פוסט-דוקטורט באוניברסיטת הרווארד, בוסטון, ארצות הברית, בתחום הגרונטולוגיה. מחקרה מתרכזים בממשק שבין בריאות ועבודה סוציאלית ובמיוחד בתחום האפידמיולוגיה החברתית (Cwikel, 2006) ובריאות האישה. ב-1999 הקימה במחלקה את המרכז לחקר ולקידום בריאות האישה, מרכז אקדמי ומחקרי המשלב מחקר חדשני בין-תחומי עם פעילות קהילתית. שני פרויקטים קהילתיים המתקיימים במרכז באוניברסיטה הם "אם לאם" ו"אישה ב-שלה". פרופ' צוויקל ייסדה ב-1997 את עיתון המחלקה "עבודה סוציאלית", ועד היום הוא מתקיים כמיזם משותף של סטודנטים ומרצים.

פרופ' מריאן אמיר היא פסיכולוגית קלינית בהתמחותה, הייתה חברת סגל במחלקה למדעי ההתנהגות ובמחלקה לעבודה סוציאלית. היא הייתה חוקרת מובילה בארץ ובעולם בתחום הטראומה, ההפרעה הפוסט-טראומטית ואיכות חיים, כמו כן הייתה חברה בארגון הבריאות העולמי. פרופסור אמיר תרמה תרומה ייחודית להבנת הקשר שבין טראומה, סימפטומים פסיכולוגיים של מצוקה, צמיחה פוסט-טראומטית ואיכות חיים בקרב קבוצות אוכלוסייה מגוונות, כגון ניצולי שואה, יוצאי צבא חולי סרטן, חולי פיברומיאליגיה, נכים, ונפגעי אלימות (Amir & Ramati, 2002).

פרופ' אורלי שריד עברה ב-2005 מהחוג לסייעוד למחלקה לעבודה סוציאלית. היא עוסקת בחקר תסמיני דחק ובשיטות להפחתתם (Sarid, et. al., 2012). היא הקימה את המסלול לבריאות הנפש לתואר השני, ריכזה את ההכשרה המעשית, והיום היא מרכזת את התואר הראשון במחלקה.

ד"ר אלכס רזניק הוא חוקר במרכז ראדאר ומרצה במחלקה מאז 2001. תחום מחקר המרכזי הוא השימוש בסמים בקרב העולים ממדינות חבר העמים. כמון כן, הוא יועץ ומנחה קבוצות ברשות למלחמה בסמים.

ד"ר מיכל סופר נקלטה במחלקה ב-2010 מאוניברסיטת סירקיוז בניו-יורק כמלגאית אלון. תרומתה המחקרית מתמקדת בפיתוח ההמשגה והתאוריה של סטיגמה של מחלות ומוגבלויות גופניות. במהלך 2011 כיהנה בוועדת מומחים שמונתה על ידי מנכ"ל משרד התמ"ת לבחינת השיטות השונות לקביעת שכר מינימום מותאם בישראל. בנוסף, ריכזה ועדת מומחים בינלאומית שהוזמנה על ידי השר לרווחה ולשירותים חברתיים במטרה לעסוק בנושא דיור בקהילה לאנשים עם לקות שכלית.

ב. הגירה, קליטת עלייה ורב תרבותיות – נושאי ההגירה והרב-תרבותיות הנחקרים על ידי אנשי הסגל האקדמי במחלקה כוללים היבטים פסיכולוגיים של הגירה מברית המועצות לשעבר (מירסקי, סלונים-נבו, שרגה), התמכרות לסמים בקרב עולים מברית המועצות לשעבר (ישראלוביץ', רזניק), אלימות זוגית בקרב יוצאי אתיופיה (קסן), קליטת סטודנטים מברית המועצות לשעבר וסטודנטים יוצאי אתיופיה באוניברסיטה (סרוק, קסן), רב-תרבותיות (אלקרינאווי), הדרה חברתית (גורודזייסקי).

פרופ' יוליה מירסקי נקלטה במחלקה ב-1998 לאחר שנים רבות של עבודה קלינית וקהילתית למען עולי ברית המועצות לשעבר בישראל. היא חוקרת היבטים פסיכולוגיים של הגירה-עלייה ומעבר תרבותי (Mirsky, 1991) ומצוקה ותחלואה נפשית בקרב עולים (Mirsky, 2009). היא הייתה חברה בשתי ועדות חשובות: א. ועדת רוט-לוי לבחינת יישום האמנה הבינלאומית לזכויות ילדים; ב. ועדת שמיד לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון בישראל. בעת כתיבת מאמר זה היא מכהנת כראש המחלקה לעבודה סוציאלית.

ד"ר ינינה שרגה התקבלה למחלקה במלגת קמ"ע ב-1992, ומאז חקרה יחד עם פרופ' סלונים-נבו היבטים של הסתגלות ושינוי תרבותי בקרב עולי ברית המועצות לשעבר.

ד"ר אנסטסיה גורודזייסקי מלמדת במחלקה מ-2011 כמלגאית אלון. מחקרה עוסקים בעיקר בהיבטים של הדרה ומהגרי עבודה (Gorodzeisky, 2011).

ההכשרה המעשית

היחידה להכשרה מעשית נוסדה עם הקמת המחלקה, והיא חלק בלתי נפרד מתכנית הלימודים בה. התפיסה הייחודית של ההכשרה המעשית עוצבה לאורך השנים יחד עם העובדים הסוציאליים הבכירים באזור הדרום. מטרת הלמידה המעשית הן ישום הרקע התאורטי הנלמד בכיתה, פיתוח מיומנויות אישיות הדרושות בתפקידי סיוע לפרטים,

המחלקה לעבודה סוציאלית

קבוצות וקהילות, גיבוש האישיות המקצועית של הסטודנטים, והערכת התאמתם למקצוע. היחידה מופקדת על כל לימודי השדה של הסטודנטים לתואר בוגר ותלמידי תכנית ההשלמה. בעת כתיבת שורות אלה היחידה מפעילה כ-100 מדריכים, שמנחים את הסטודנטים בשדה, מספקת הכשרה והדרכה למדריכים עצמם, עוסקת בקשר עם השירותים ומטפלת בבעיות השונות העולות במסגרת ההכשרה.

במסגרת התכנית הסטודנטים נחשפים ומתנסים בשירותי הרווחה החל מהשנה הראשונה ללימודיהם, כאשר עם קליטתם הם חותמים על כתב התחייבות לשמירה על נוסח מקוצר של כללי אתיקה מקצועית המושתת על "קוד האתיקה של העובדים הסוציאליים", שנוסח על ידי איגוד העובדים הסוציאליים והוכר כנספח לחוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996. ההכשרה המעשית מתפתחת לאורך שלוש השנים; החל מעבודה בעמותות חברתיות בשנה הראשונה, דרך עבודה עם פרטים וקבוצות בשנה השנייה והעמקה של העבודה וביצוע פרויקט קהילתי בשנה השלישית. הסטודנטים מודרכים על ידי עובדים סוציאליים שהוסמכו להדרכה, והם מוערכים באופן שוטף על התפתחותם המקצועית. כפי שתיארתי בראשית המאמר, הסטודנטים ומדריכיהם פיתחו במהלך השנים פרויקטים שהפכו למוסדות קבועים הפועלים לרווחת הקהילה והפרטים השייכים לה (כמו למשל, הקמת לשכת הרווחה הראשונה בפזורה הבדואית).

כותבת מאמר זה הקימה את היחידה ועיצבה את תפיסתה הראשונית יחד עם מנהלי שירותי הרווחה והסגל האקדמי, ד"ר מירב משה, גב' רות פלדמן, ד"ר עינב שגב וגב' מעיין טדגי, כולן עובדות סוציאליות מנוסות שריכזו לאורך השנים את היחידה והמשיכו בפיתוחה לאורך השנים.

פיתוח מקצועי

במהלך השנים פותחו במחלקה קורסים להתפתחות מקצועית של עובדים סוציאליים. הקורסים כללו השתלמויות דו-שנתיות בטיפול משפחתי ועבודה קבוצתית ולצד קורסים קצרים שענו לצורכי השטח. היחידה לתכניות מיוחדות הוקמה, לאור צורכי הפיתוח המקצועי בנגב, על ידי גב' רחל רינת שהגיעה ב-1991 למחלקה משירות המבחן לנוער. במסגרת עבודתה במחלקה היא ריכזה שלושה מחזורים של תכנית הסבה לעולים חדשים מברית המועצות לשעבר, תכנית תמיכה וסיוע לימודי לסטודנטים יוצאי אתיופיה וסטודנטים בדואים. במקביל עסקה בהוראת נושאים שונים של יסודות עבודה סוציאלית, עבודה קבוצתית וקורס ייחודי של טיפול בנערות במצוקה. לאחר סיום עבודתה ב-2004, הועברו ההשתלמויות ליחידה ללימודי המשך של האוניברסיטה.

סיכום

המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר מציגה רמה אקדמית גבוהה, בשילוב עם אקטיביזם חברתי ודינמיות. היא מאופיינת בשילוב של עשייה מדעית, עשייה מקצועית ועשייה קהילתית, ובכך ייחודה. סקירת התהליך המיוחד של הקמתה וסקירת פעילות חברי הסגל מציגה את הייחודיות הזו.

המאפיין הבולט ביותר העולה מהתיאור הוא שתחומי המחקר של חברי הסגל אמנם ייחודיים לכל אחד, אולם יש גם נקודות השקה וחפיפה. ואכן רבים מחברי הסגל חוקרים, כותבים ומפרסמים ביחד. העבודה המשותפת יוצרת במחלקה אווירה של צוות המאופיינת ביצירה ובהתפתחות מתמדת. אולם חברי הסגל אינם מסתפקים רק במחקר אישי לשם קידומם. רובם ככולם עוסקים גם ביישום הידע בארץ ובעולם, בקהילות המקצועיות המקומיות והעולמיות ובפעילות ציבורית ליצירת שינוי הן ברמת המדיניות הן ברמת השטח בישראל. כך למשל, היו חברי הסגל מעורבים בחקיקה – חוק ההזנה (קאופמן), חוק העובדים הסוציאליים (קסן), ועדות סטטוטוריות העוסקות בזנות (צוויקל), בנכות (סופר), בהגירה (מירסקי), בעוני (קרומר-נבו), ועוד.

במחלקה הוקמו ארבעה מרכזי מחקר אוניברסיטאיים: המרכז לחקר ובריאות האישה, המרכז למחקר איכותני של האדם והחברה, המרכז לחקר המגזר השלישי ומרכז ראדאר לחקר השימוש בסמים. אף שאלה הם מרכזי מחקר ובכולם לומדים וחוקרים סטודנטים לתארים מתקדמים, הם עוסקים גם בפעילות מקצועית וקהילתית באוניברסיטה ומחוצה לה.

רוחב הפעילות של כל אחד מחברי הסגל מאפשר דינמיות ופוחת עבורם אפשרויות התפתחות. כך לדוגמה, פרופ' גדרון עבר יחד עם המרכז לחקר המגזר השלישי לפקולטה לניהול; פרופ' יקוביץ עברה לנהל את המחלקה לגרונטולוגיה; פרופ' מנסבך עבר לניהול המחלקה לפילוסופיה; פרופ' לביזל עברה לנהל את המחלקה לטיפול באמנויות באוניברסיטת חיפה; פרופ' קסן הושאלה למכללת לוינסקי לחינוך, שם היא מכהנת כנשיאת המכללה; פרופ' אלקרינאווי הושאל לשמש נשיא מכללת אחוה. מעברי הסגל הבכיר איפשרו גיוס חברי סגל צעירים המבטיחים המשכיות ורעננות מקצועית ואקדמית במחלקה.

דינמיות זו מאפיינת גם את בוגרי המחלקה. הפעילות הרחבה, שבה הם מתנסים, והמנעד הרחב של הנושאים, שאליהם הם נחשפים בעת לימודיהם במחלקה, הופכים אותם לעובדים סוציאליים מבוקשים מאוד. רבים מהם ממשיכים את דרכם לתפקידי ניהול בכירים בתחומים מגוונים, וחלקם אף חוזרים למחלקה ללימודי התארים שני ושלישי. ד"ר סגל-אנגלצ'ין ופרופ' אלקרינאווי הם דוגמה למי שסיימו תואר ראשון במחלקה והיום הם נמנים עם חברי הסגל הבכירים שלה.

המחלקה לעבודה סוציאלית

להקמת המחלקה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הייתה השפעה בולטת ביותר על רמת שירותי הרווחה בנגב. תקני העובדים הסוציאליים מלאים מאז הקמתה בעובדים בעלי תואר ראשון, רבים מהעובדים הסוציאליים ממשיכים את לימודיהם לתואר שני ואף לתואר שלישי. מאז הקמתה הלך והתרחב המחקר שבו מעורבים חברי סגל ועובדים סוציאליים מקצועיים, הוטמעה הערכה שוטפת של שירותי הרווחה. בנגב מתקיימים כנסים מקצועיים חשובים, כמו גם כנסים מדעיים. בכל שירותי הרווחה משולבים סטודנטים העושים שם את הכשרתם המקצועית, והדרכתם פתחה בפני העובדים הסוציאליים מסלול התקדמות נוסף. ההיזון ההדדי בין שירותי הרווחה לבין המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר הוא אחד מהעצמות של המחלקה גם היום. היום מקומה של המחלקה בקהילה המקצועית ובאוניברסיטה הוא בטוח ומרכזי. במשך כל שנות קיומה תרמה המחלקה רבות למוניטין של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב בזכות מחויבותה האקדמית והחברתית, ואין ספק שפעילותה באזור הדרום תרמה להשבת שירותי הרווחה באזור פריפרי זה.

ביבליוגרפיה

- אייזנשטדט, מ' וברגל, ד' (2010). "הורתו ולידתו של בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית (1953-1958)". *חברה ורווחה*, ל, 1: 27-9.
- הוס, א', קסן, ל', ושגב ע' (עורכות) (2012). *ליצור מחקר, לחקור יצירה, שימוש בדימויים במחקר חברתי בישראל*. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- מנסבך א' (2005). "ביקורת ללא פחד: מבט ביקורתי על עבודה סוציאלית – קארל מרקס ומישל פוקו", *חברה ורווחה* 25 (2): 167-183.
- עמוס, א' (2011). "אקטיביזם ועבודה סוציאלית – שילוב מנצח". אתר "כוח לעובדים, שקט מדברים, במת רעיונות פתוחה". <http://sheket.workers.org.il/2011/01/> 26/
- קאופמן, ר' וסלונים-נבו, ו' (2004). "חוסר ביטחון תזונתי ורעב בקרב אוכלוסיות מצוקה בנגב: ממצאים ממחקר גישוש", *ביטחון סוציאלי*, 33-54, 65.
- קרומר-נבו, מ' (2006). *נשים בעוני: סיפורי חיים, מגדר, כאב, התנגדות*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד
- שפירו, ש' (2010). "הכשרה לעבודה סוציאלית בישראל: מגמות וסוגיות". *חברה ורווחה*, ל, 1: 29-47.
- Al-Krenawi, A. (1998). "Family Therapy with a Multiparental/Multisposual Family." *Family Process*, 37(1), 65-81.
- Al-Krenawi, A. & Graham, J. R., (2000). "Culturally-Sensitive Social Work

- Practice with Arab Clients in Mental Health Settings." *Health & Social Work*, 25(1), 19-22.
- Amir, M. & Ramati, A., (2002). "Psychological Distress, Quality of Life and Posttraumatic Symptoms Among Breast Cancer Survivors: A Preliminary Study." *Journal of Anxiety Disorders*, 370, 1-16.
- Anson, Y., (2010). "Beyond Material Explanations: Family Solidarity and Mortality, a Small Area-level Analysis." *Population and Development Review*, 36(1), 27-45.
- Cwikel, J.G. (2006). *Social Epidemiology: Strategies for Public Health Activism*. Textbook published by Columbia University Press (CUP).
- Gidron, B., Bar, M., & Katz, H., (2004). *The Third Sector in Israel: Between Civil Society and the Welfare State*. New York; Plenum.
- Gorodzeisky, A. (2011). "Mechanisms of Exclusion: Attitudes toward Allocation of Social Rights to Out-group Populations." *Ethnic and Social studies*. Online: DOI:10.1080/01419870.2011.631740.
- Iecovich, E. (2005). "Environmental and Organizational Features and their Impact on Structural and Functional Characteristics in Israel." *Administration in Social Work*, 29(3), 43-59.
- Isralowitz, R.E. & Eliahu, S. (1984). *The Negev and its Social welfare: An Assessment Services*. The Department of Social Work, Ben Gurion University of the Negev.
- Kacen, L. (1999). "Anxiety Levels, Group Characteristics and Members' Behavior in the Termination Stage of Support Groups for Patients Recovering from Heart Attacks." *Research on Social Work Practice*, 9: 656-672
- Kacen, L. (2011). "The "Extended self" and "it" in the Dynamics of Violent Relationships: Learning from Personal Life Stories on Social Conflicts." *Journal of Family Violence*, 26:31-40
- Kacen, L., & Krumer-Nevo, M., (Eds.) (2010). *"Nituach Netunim Echutani'em" (Qualitative data analysis)*. Beer-Sheva: Ben-Gurion University Press. (Hebrew) (500 pages).
- Kaufman, R., (2004). "Successful university-community partnership to change public policy: Pre-conditions and processes." *Journal of Community Practice*, 12, 163-180.
- Lazin, F., & Gradus, Y., (1988). "Priority Conflicts in a New University:

- The Case of Ben-Gurion University of the Negev." In F. Lazin, S. Aroni, & Y. Gradus (Eds). *The Policy Impact of Universities in Developing Regions* (pp. 235-244). NY: St. Martin's Press.
- Lev-Wiesel, R. & Weinger, S. (2011). *Hell Within Hell, Sexually Abused Holocaust Survivors the Comorbidity of the Holocaust Traumata*. Lanham, MR: American University Press.
- Mansbach, A. & Bachner, Y. (2009). "Self-Reported Likelihood of Whistleblowing by Social Work Students." *Social Work Education* 8 (2): 18-28.
- Mirsky, J., (1991). "Language in Migration: Separation Individuation Conflict in Relation to the Mother Tongue and the New Language." *Psychotherapy*, 28(4), 618-624.
- Mirsky, J., (2009). "Mental Health Implications of Migration: A Review of Mental Health Community Studies on Russian-Speaking Immigrants in Israel." *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 44(3), 179-187.
- Report of the Curriculum Task Force*, The Charlotte B. and Jack J. Spitzer Department of Social Work, Ben Gurion University of the Negev. Beer Sheva. January, 1987.
- Report of Arad Convention for Field Work Program*, The Charlotte B. and Jack J. Spitzer Department of Social Work, Ben Gurion University of the Negev. Beer Sheva. Summer, 1987.
- Sarid, O., Berger, R., Eckshtein, R., & Segal-Engelchin, D. (2012). "Are cognitive behavioral interventions effective in reducing occupational stress among nurses?" *Applied Nursing Research*, 25 (3), 152-157.
- Segal-Engelchin, D., & Erera, P. I., & Cwikel, J., (2012). "Having it All? Unmarried Women Choosing Hetero-Gay Families." *AFFILIA: Journal of Women and Social Work*, 27(4).
- Serok, S. (1982). "Gestalt Therapy with Hospitalized Adolescents." *Journal of Adolescence*, 5, 307-317.
- Slonim-Nevo, V. (2001). "The Effect of HIV/AIDS Prevention Intervention for Israeli Adolescents in Residential Centers: Results at 12-month follow-up." *Social Work Research*, 25, 71-88.
- Slonim-Nevo, V., & Al-Krenawi, A. (2006). "Success and Failure Among Polygamous Families: The Experience of Wives, Husbands and Children." *Family Process*, 45, 311-330.

לאה קסן

נספח

ראשי המחלקה לדורותיהם

פרנסיס אקרמן 1981-1984
פרופ' בני גדרון 1985-1990
פרופ' שרגא סרוק 1991-1995
פרופ' יונתן אנסון 1995-1999
פרופ' לאה קסן 1999-2001
פרופ' ורד סלונים-נבו 2001-2004
פרופ' עליאן אלקרינאווי 2004-2008
פרופ' לאה קסן 2008-2009
פרופ' יונתן אנסון 2009-2011
פרופ' יוליה מירסקי 2011-היום

הסגל המנהלי של המחלקה לעבודה סוציאלית

יונה מורנו, ראש מנהל מייסדת
ורד עוזיאל, ראש מנהל המחלקה
זהבה דנא ז"ל, ראש מינהל המחלקה
יפעת אברהם, מזכירת סטודנטים תואר שני בעבר
גלית שווארץ, ראש מינהל היום
אליסון ויצמן, מזכירת המחלקה היום
איריס רצון, מזכירת סטודנטים תואר ראשון היום
אנה ביאליק, מזכירת סטודנטים תואר שני היום